

Савойська С.В.,

*доктор наук в галузі політології, професор
Міжрегіональної академії управління персоналом,
доцент*

Київського національного університету будівництва і архітектури

ІДЕЯ І КОМУНІКАТИВНА ДІЯ ЯК СКЛАДОВІ ЧАСТИНИ МОДЕЛІ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Анотація

Аналізується зміст, сутність, характер ідеї і комунікативної дії та їх вплив на здійснення мовної політики в Україні. Складовою частиною моделі мовної політики є квадрівіум, в основі якого перебуває мова, ідея, комунікативна дія і політика як взаємопов'язані та взаємозумовлені явища. Так, головною категорією із зазначеного квадрівіуму є слово, яке виявляється у мові, мовленні та комунікації. На основі мовлення, політичної комунікації чи комунікативної політики формується і виникає ідея індивідуума, суб'єкта політики та національного патріота, які дбають про відродження, повноцінне функціонування, розвиток та поширення рідної (національної) мови українського народу. Комунікативна дія, яка формується і розвивається на базі наявної ідеї та ідеології, на думку Ю. Габермаса, дає змогу перевірити правильність тверджень під час аргументації та пошуку істини. Політика, комунікативна політика і мовна політика – це також взаємозалежні та взаємозумовлені явища, які функціонують на базі тієї ідеології, яка панує в українському суспільстві та державі на певному етапі незалежності. Від змісту, сутності і характеру ідеології залежить, наскільки ефективною є мовна політика в Україні, чи захищає вона національні інтереси та демократичні цінності. Від пануючої ідеології залежить, якою буде комунікативна політика за її сутністю і характером, наскільки вона буде відкритою до діалогу, правдивою та компромісною. Від пануючої ідеології також залежить, як здійснюватиметься мовна політика у державі загалом, захищатиме вона національні цінності, інтереси певної етнічної групи, політичної сили чи іншої держави в Україні.

Актуальність теми

Враховуючи бездержавність українських земель у минулому та загарбницьку політику сусідніх держав щодо України, національна ідея завжди була актуальною для українців, які на усіх етапах історії боролися за відродження державної незалежності, збереження та розвиток української мови і культури, науки, освіти, православної церкви тощо. Будь-яка ідея, зокрема політична і національна, та комунікативна дія тісно пов'язані, позаяк яка ідея, така і комунікативна дія суб'єктів політики. На думку О. Батрименко і Д. Косенко, комунікативна дія – це зв'язок, спілкування, повідомлення, єдність, спільність, тобто суспільно-політична теорія, що введена у науковий дискурс німецьким мислителем Ю. Габермасом у праці «Теорія комунікативної дії» 1981 р., яка описує суб'єкт-суб'єктний рівень взаємовпливів учасників комунікації з метою досягнення ними консенсусу [1, с. 140].

Національна ідея та комунікативна дія були закладені у положення Закону «Про мови в Українській РСР», які ініціюють кілька різних ідей, котрі одночасно активізують державну одномовність, російсько-українську двомовність та багатомовність, де кожна мова будь-якої етнічної меншини могла використовуватись

на території Радянської України як офіційна нарівні з державною українською. А оскільки цей Закон діяв до 3 липня 2012 р., така постановка питання розмивала і дискредитувала, з одного боку, статус української мови як єдиної державної, з іншого, – відродження та повноцінне функціонування тих мов етнічних меншин, використання яких у колишньому СРСР заборонялося радянською владою, а на території незалежної України гальмувалося проросійськи налаштованими політиками, для яких ініціатива про розвиток рідних мов меншин виконувала роль завіси та підґрунтя для надання будь-якого статусу російській мові. Про цю небезпеку попереджала «Європейська хартія регіональних або міноритарних мов», яка пропонує зберігати і захищати ті мови, які перебувають на межі зникнення. Водночас Хартія не рекомендує і не дозволяє використовувати мови етнічних меншин нарівні з державною, гальмувати її розвиток, поширення та розмивати комунікативну діяльність рідними мовами етнічних меншин.

Ідея та комунікативна дія мають як теоретичне, так і практичне значення, яке було закладене у зміст Закону «Про мови в Українській РСР», а звідти перенесене у положення ст. 10 Конституції України, де зазначено вільний розвиток, використання і захист російської та інших мов національних меншин України [2, с. 6]. Це дає змогу суб'єктам здійснення мовної політики та комунікативної дії національну ідею розуміти по-різному. З огляду на це, у регіонах України вона має свої особливості, де, на слушну думку Ю. Чередник, по-різному оцінюють такі проблеми, як комунікативне поширення української мови на території східних і південних областей України, історичні події, питання Голодомору та постаті, які для західних українців є героями, а для східних – нерідко ворогами, а також зовнішньополітична орієнтація української спільноти, суб'єктів політики і держави загалом, яка досі не втратила своєї актуальності. Наприклад, мешканці Західної і Центральної України віддають перевагу політиці українізації і модернізації, орієнтуються на західні держави, ЄС та демократичні цінності, а суб'єкти політики східної і південної частини держави в усі часи незалежності найчастіше підтримували політику федералізації, а нині – децентралізації та орієнтуються на союз із Росією [3, с. 13].

Вступ

Враховуючи ту мовно-політичну спадщину, яку отримала від колишнього СРСР незалежна Україна на початку 1990-х рр., і ті непорозуміння та протистояння між суб'єктами мовної політики, якими є індивіди, групи, спільноти, політичні сили, влада, громадяни, які відбуваються в Україні на мовно-політичному ґрунті, комунікативний погляд на мовну політику та вирішення мовно-політичних проблем видається актуальним. Комунікативний аналіз здійснення мовної політики в Україні, який базується на такому квадрівіумі, як «політичний діалог», «політичний дискурс», «політичний компроміс» та «політичний консенсус», спрямовано на врегулювання мовно-політичних відносин на міжвладному, міжполітичному, міжрегіональному та інших рівнях методами дискурс-аналізу, комунікативної дії, контент-аналізу, комунікативної раціональності, постбіхевіоралізму тощо, за допомогою яких виявлено рівень національної самосвідомості, культури політичної поведінки суб'єктів політики та їх ставлення до мовної політики, яку вони здійснюють на тому чи іншому етапі розвитку незалежної України.

Мовна політика є невід'ємною складовою частиною комунікативної політики, яка, з одного боку, є конструктивною і раціональною, бо спрямована на досягнення взаємної згоди між суб'єктами мовної політики та суспільно-політичного консенсусу,

з іншого, – деструктивною та ірраціональною, коли суб'єкти мовної політики не налаштовані на компроміс та вирішення мовно-політичних протиріч. Мовна політика, що залежить від характеру політичної влади, форми правління та державного устрою, історії розвитку українського народу, його мови, культури, звичаїв, традицій та державності, – це: а) теоретична, практична та комунікативна діяльність влади, громадських організацій, політичних партій, спільноти та інших суб'єктів, які здійснюють мовну політику або причетні до її проведення, забезпечують функціонування мов у державі, вивчення державної мови, поширення її комунікаційної функції в усіх сферах суспільно-політичного життя та в усіх регіонах країни, поширення комунікацій українською мовою у діловій сфері, на державній службі тощо; б) конструктивна, деструктивна, вербальна і символічна поведінка (використання державних символів у мовно-політичній боротьбі) депутатів Верховної Ради, членів політичних сил, лідерів політичних партій, громадських організацій, спільноти, тобто тих, хто здійснює мовну політику або до неї причетний; в) політична компетентність суб'єктів мовної політики, які вивчають історію розвитку українського народу та його державності, вивчають звичаї і традиції пращурів українців, здатні усвідомити та оцінити той непростий шлях, який пройшов український народ від свого формування, народження до проголошення незалежності та відродження занедбаної української мови і культури; г) компромісна та консенсусна політика влади та опозиції, які спроможні домовлятися та вирішувати важливі мовно-політичні проблеми, розробляти та ухвалювати нові програми і закони, які спрямовуються на удосконалення мовної політики. Здійснення мовної політики передбачає розширення її методологічної бази та категоріального апарату. Вона віддзеркалює відносини між різними політичними силами, інтересами і діяльністю їх лідерів та груп соціуму. Тому узгодження їх мовно-політичної діяльності є важливим політичним завданням. Налагодження стосунків між різними політичними акторами є важливою умовою подолання політичної кризи, яка загострилася у кінці 1990-х рр. і досягла піку під час Помаранчевої революції та Революції Гідності, відновлення та захисту мовних та культурних прав етнічних меншин, проведення українізації та розв'язання мовно-політичних проблем, які зумовлені дестабілізацією мовного середовища, яке дісталось Україні у спадок від СРСР.

Комунікативна дія як невід'ємна складова частина комунікативної моделі мовної політики

Комунікативна дія, яка є конструктивною і деструктивною, тісно пов'язана з національною ідеєю, за відсутності розуміння якої ефективна її діяльність неможлива. Теорія комунікативної дії Ю. Габермаса, на думку А. Гарбадина, дає змогу забезпечити розв'язання мовно-політичних проблем і конфліктів суспільно-політичного характеру через залучення громадян до дискурсу, в рамках якого створюються умови для вільного та неупередженого діалогу, який спрямовано на досягнення консенсусу [4].

Наприкінці 1980-х рр. на основі перебудови формувалися конструктивні комунікативні відносини між тими членами демократичних організацій, які відроджувалися, і тими, які виникали. Перебудова М. Горбачова, курс на демократизацію усіх сфер життя України, який створив умови для виникнення національно-демократичних політичних сил, були тією основою, на якій базувалася і народжувалася конструктивна комунікативна політика, завдяки якій було ухвалено

Закон «Про мови в Українській РСР». Спільна комунікативна дія учасників політичного процесу наприкінці 1989-х – на поч. 1990-х рр. дала змогу ухвалити комплексні заходи, державну програму на виконання Закону «Про мови в Українській РСР», а також ряд указів та наказів України, завдяки яким було організовано курси і спеціальні факультети для вивчення української мови та поширення комунікацій державною мовою. Активне обговорення проблеми впровадження української мови в усі сфери і галузі життєдіяльності українського суспільства дало змогу, хоч і неповною мірою, поширити її на сході і півдні держави та в АР Крим. Було важливо, щоб співпраця між владою, політиками і громадянами та залучення останніх до участі у формуванні та здійсненні мовної політики була спрямована на задоволення потреб та інтересів українського суспільства, що сприяло б формуванню національної культури та демократичного діалогу.

Про взаємовпливи учасників політичної комунікації, яку ми розуміємо як вербальне або невербальне спілкування у сфері мовної політики, що спрямоване на досягнення комунікативного ефекту та взаємних поступок, свідчить також ст. 11 Закону «Про мови в Українській РСР», де зазначається, що мовою діловодства і документації, поряд з українською, може бути мова етнічної меншини та мова більшості населення цієї місцевості, тобто російська. У цьому Законі після кожного етноніма «українською» використовується етнонім «російською» або іншою мовою, що розмиває комунікативну сутність і значення української мови як єдиної державної. В усіх статтях цього Закону відчувається боротьба не лише цінностей та ідей, а й політичних, правових, моральних, релігійних та інших поглядів. Боротьба поглядів перешкоджає конструктивному проведенню мовної політики, що послабляє державу зсередини, її суверенітет, суспільно-політичну єдність, гальмує розвиток культури та поширення комунікацій українською мовою однаково в усіх регіонах країни. Це було зумовлено, на думку Б. Ажнюк, тим, що незалежна Україна успадкувала від СРСР деформоване мовне середовище і культуру, що є потенційним джерелом конфліктів. «Деформована мовна ситуація і культура були спричинені, – як справедливо вважає Б. Ажнюк, – насильницькою асиміляцією українців протягом тривалого часу бездержавності української нації та внаслідок поділу українських земель» [8, с. 343].

У Законі «Про мови в Українській РСР» комунікативна ірраціональність закладена у ті положення, що вступили в конфлікт із багатьма іншими нормами, за допомогою яких суб'єкти-політики намагалися зберегти статус-кво для російської мови та імперської культури, яка відживала своє. Із цими нормами Закону пов'язані особливості подальшого здійснення комунікативної політики у добу правління усіх президентів України, починаючи від экс-президента Л. Кучми, з якого розпочинається другий етап проведення мовної політики (1997–2004 рр.), і закінчуючи комунікативною політикою экс-президента В. Януковича. Негативною стороною Закону є те, що усі мови етнічних меншин він, по суті, прирівняв до державної мови, чим знівельював її сутність, значення, завдання і мету. У зв'язку із цими особливостями, які було закладено у положення зазначеного закону, ефективно здійснювати мовну політику та модернізувати суспільно-політичне життя у державі проблематично. Незважаючи ні на що, процеси, які розпочалися на території України у добу перебудови, відродили демократичні цінності та орієнтації соціально-політичного розвитку, які спонукали до комунікативної дії правлячу еліту, маси, а також відновлені і новонароджені національно-демократичні політичні сили. Комунікативна політика у добу перебудови, що здійснювалася не лише чинною

владою, а й індивідами, групами, певними спільнотами, рухалася по горизонталі. Тобто горизонтальний рівень поєднує потоки інформації, які виробляє й ініціює еліта і держава з інформаційними потоками громадян, їх інформаційними потребами і пріоритетами [5, с. 312].

Без ефективної комунікативної дії (взаємодії) суб'єктів, різних за поглядами та ідеологією політиків, не було б: ухвалено Закон «Про мови в Українській РСР», який проголосив українську мову єдиною державною, Декларацію про державний суверенітет України, проголошено Україну незалежною державою. Це рішення 1 грудня на Всеукраїнському референдумі підтримало 93,3% українського населення. В основі комунікативної дії перебувають соціально-політичні комунікації, які представлені знаково-символічними формами комунікативної взаємодії між політичними акторами під час здійснення службових обов'язків та спілкування зі спільнотою під час виборів тощо [6, с. 30].

Деструктивна комунікативна діяльність радянської влади залишила глибокий варто на мові і культурі української спільноти, яка на початку 1990-х рр. проголосила власну незалежну державу. Комунікативна діяльність українців Закарпаття, Галичини і Буковини формувалася і розвивалася під впливом мови і культури австрійців, угорців, чехів, словаків, поляків, румун та інших народів. У цьому і полягає одна з головних особливостей, яка негативно впливає на формування ефективної комунікативної діяльності та розвиток комунікативної політики в Україні. Незважаючи на загарбницьку комунікативну діяльність в Україні інших держав, їх мов і культур, комунікації в українському суспільстві здійснюються в основному двома мовами – українською і російською. Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х мовну політику здійснювала така комунікативна влада, яка складалася з прихильників «правої» ідеології, які виступали за українську одномовність, і лівої, що захищала дво – і багатомовність, аби загальмувати або послабити дії першої. Тобто ідеологія, на думку А. Пахарева, є системою переконань, яка закономірно виходить на політичну сцену у кризові часи суспільства [7, с. 319–320].

Проголосивши на початку 1990-х рр. незалежність, українська держава забезпечувала відродження, функціонування і захист не лише української мови, а й мов етнічних меншин та розбудову інформаційно-комунікаційного простору. Така комунікативна діяльність суб'єктів політики у сфері мовної політики тривала до середини 1994 р. Із приходом до влади екс-президента Л. Кучми комунікативне поширення української мови суттєво пригальмувало. Таку комунікативну діяльність у сфері мовної політики, яка, на думку О. Майборода і М. Панчука, використовувалася з політичною метою [8, с. 205], В. Андрущенко і В. Литвин пояснюють незацікавленістю нової української влади здійснювати українізацію та модернізацію освітньої галузі, а також поширювати комунікації українською мовою [9, с. 140].

Мовна політика є комунікативною моделлю розв'язання мовно-політичних конфліктів засобами вербального та символічного впливу, які почали виникати на мовно-освітньому та політичному ґрунті між тими суб'єктами мовної політики, які на початку 1990-х рр. відроджували усе українське і національне, і тими, які намагалися зберегти в Україні радянські порядки і статус-кво для російської мови і культури. На допомогу подолання мовно-політичних конфліктів у науковий дискурс німецьким мислителем Ю. Габермасом під впливом робіт К. Маркса, М. Вебера, К. Аппеля, Т. Адорно було введено поняття «комунікативна дія», яке передбачає процес взаємовпливів учасників комунікації, порозуміння, що здійснюється, з одного боку, в

інституціоналізованій формі обговорень, з іншого, у комунікативній із метою досягнення консенсусу [10, с. 182–183].

З огляду на це Н. Мараховська визначає три основних суб'єкти політичної комунікації: *інституціональні*, суб'єктами яких є глава держави, парламент, уряд, судова гілка влади, політичні партії, органи місцевого самоврядування тощо; *соціальні*, тобто індивіди, групи, спільноти; *функціональні*, якими виступають передусім засоби масової комунікації [11, с. 172]. Соціальні суб'єкти політичної комунікації беруть участь у виборах, займаються політичною діяльністю і при цьому не мають ніякого відношення до влади. Що стосується інституціонального суб'єкта політичної комунікації, то у колишньому СРСР комунікативна політика здійснювалася авторитарними методами, де інформація, що спрямовувалася на об'єкт, рухалася по вертикалі. На цьому етапі еліта відбирає, передає і спрямовує інформацію, що має офіційні відомості про рішення та функціонування інститутів влади, які формують і зберігають сприятливий образ політичної системи [5, с. 311]. На першому етапі (1991–1996 рр.) здійснення комунікативної політики в Україні мав місце порівняно горизонтальний рівень обміну інформацією. У цій ситуації проявила себе спонукальна функція, яка своїми діями позитивно впливала на свого адресата і таким чином відновила для України її незалежність, а для української мови – статус державності, позаяк основний шлях для реалізації спонукальної функції – це заклики до політичної активності [11, с. 173].

У зв'язку із цим, а також в умовах демократизації та українізації суспільства зростає потреба в проведенні конструктивної мовної політики, комунікативні основи якої досліджували Ю. Габермас, М. Кастельс, У. Бек, Дж. Маклеод, А. Шойфеле, М. Патрісія та ін. Зокрема Ю. Габермас розрізняв дві форми комунікації – комунікативну дію (взаємодію), з одного боку, і дискурс, з іншого. Дискурсу він надає великого значення, оскільки лише у ньому, на його думку, можна дістати відповідь на запитання про те, що саме стоїть на заваді взаємодії. Дискурсивна дія Ю. Габермаса базується на таких категоріях, як «тлумачення», «твердження», «пояснення» та «виправдання», що супроводжують взаємодію. Він стверджує, що кожна людина, наділена здоровим глуздом, може вийти з проблемної ситуації за допомогою дискурсу [12].

Утім, дискурс має силу і позитивний вплив лише тоді, коли протилежні сторони ставлять за мету знайти компроміс. Беручи до уваги мовно-політичну ситуацію, ми намагаємося встановити зв'язок між мовною політикою і реальністю, а також пізнанням, розумінням, інтересом та соціально-політичною взаємодією. Незважаючи на усілякі труднощі, проголошення української мови єдиною державною було великою перемогою українського народу. Це повністю змінило комунікативну політику у сфері мовної політики в Україні на початку 1990-х рр. і уможливило впровадження української мови в життя в усіх сферах життєдіяльності. Тобто комунікативна діяльність суб'єктів мовної політики у першій половині 1990-х рр. так чи інакше сприяла досягненню консенсусу та раціоналізації взаємовідносин [1, с. 139].

Це відбувається тоді, коли комуніканти перебувають у рівних умовах, а дискурс є відкритим, вільним і доброзичливим. Незважаючи на те, що комунікативна дія враховує процес порозуміння між суб'єктами мовної політики, який відбувається у Верховній Раді чи у мережі політичної публічності у формі обговорень, в українських політичних реаліях все не завжди закінчується консенсусом (наприклад, ухвалення депутатами Верховної Ради Закону «Про засади державної мовної політики»), що назвати комунікативною раціональністю не доводиться, якщо зважити, що остання передбачає усунення таких владних відносин, які перешкоджають розв'язанню і консенсусному врегулюванню конфліктів, зокрема і мовно-політичних [10, с. 183].

Втім, щоб послабити та розколоти українську спільноту зсередини, нав'язати думку, що вона є не двомовною, а багатомовною, проросійськи налаштовані політики з порушенням Конституції України без належного обговорення у Верховній Раді ухвалили Закон «Про засади державної мовної політики». Цей Закон дозволив на півдні і сході України російську мову як регіональну, на заході держави на догоду сепаратистам Угорщини – угорську, проросійськи налаштованим політикам було введено русинську, гагаузьку і болгарську (на півдні держави), а румунським націоналістам – румунську як на Закарпатті, так і на Буковині. Це свідчить про те, що на розвиток ефективної комунікативної діяльності у сфері мовної політики в Україні негативно впливала радянська свідомість, несформована національна самосвідомість, відсутність патріотичних почуттів та поваги до українського народу, його історії, культури, української мови та національної гідності, яка, на думку В. Пазенок, виховується на основі норм «етики згоди», принципів довіри, солідарності, взаємоповаги і взаємовизнання [13, с. 32].

Варто зазначити, що складовою частиною комунікативної моделі мовної політики є політичне маніпулювання, тісно пов'язане з теоретичними і практичними аспектами комунікативної взаємодії, яка у сфері мовної політики стає тим мовним полем, у межах якого, на думку О. Юр'євої, творяться актуальні політичні проблеми України на користь театралізації політичних баталій і скандалів [14, с. 2], які нерідко відбуваються в українському політикумі під час обговорення та ухвалення важливих мовних законів, програм, рішень та ін.

Отже, однією з найважливіших особливостей комунікативної діяльності у сфері мовної політики було те, що вона досить довго будувалася на застарілих положеннях Закону «Про мови в Українській РСР», які вичерпали свої потужності ще у першій половині 1990-х рр., застаріли, стали непродуктивними. Така неефективна комунікативна діяльність у сфері мовної політики призвела до розколу суспільства за мовно-політичною ознакою, мовно-політичного сепаратизму, анексії АР Крим та війни на сході держави.

Національна ідея – конструктивна складова частина комунікативної моделі мовної політики

Комунікативна діяльність у сфері мовної політики може бути конструктивною лише тоді, коли вона базуватиметься на національній ідеї. Це розуміли ті, хто був причетний до здійснення мовної політики, але спрямувати її у правильному напрямі не змогли через численні чинники: брак національної самосвідомості, ностальгія за СРСР, інформаційна, економічна та ін. залежність від Росії, відсутність політичної волі, нерозуміння, протистояння та мовно-політичні конфлікти між «лівими» і «правими» суб'єктами політики тощо. На цій основі зростала боротьба між двома ідеологіями: тією, що відроджувалася (національно-демократична), і тією, що намагалася повернути свій колишній статус (комуністична) на ґрунті незалежності. Така ситуація спровокувала безліч дискусій, які втілювалися у життя через ідеї «правих» і «лівих» політичних сил та їх мовні законопроекти, жодний із яких до 3 липня 2012 р. не було ухвалено у Верховній Раді через несумісність ідей та відсутність розуміння між носіями зазначених ідеологій. У цьому полягала особливість мовної політики, що мала в Україні подвійний характер [15, с. 271], яка, з одного боку, була успішною, особливо в освітній галузі, з іншого, гальмувалася тими політичними силами, які діяли всупереч українзації. Така комунікативна політика на початку 1990-х рр. негативно відбилася на якості забезпечення навчальних закладів навчально-методичною літературою, комп'ютерами, програмами, необхідними фахівцями та ін. [16, с. 138].

Ідеологія, політична самосвідомість, політична культура та політична поведінка пересічного українця, політика та інтелігента формувалися під впливом колоніального минулого української держави, її бездержавності, перебування українців під російською та іншими державами. За політологічним довідником термін «ідеологія» походить від грец. *idea* – «поняття» та *logos* – «вчення» та означає систему політичних, етичних, художніх, філософських, релігійних та інших поглядів. Основний його зміст – соціальний ідеал, образ передбачуваного, бажаного чи очікуваного [17, с. 221, 225], який в українському суспільстві у кінці 1980-х та на початку 1990-х рр. асоціювався із бажанням відродити незалежну українську державу, українську мову і культуру та поширити їх в усіх сферах і галузях суспільно-політичного життя та в усіх регіонах країни. Значна частина ідей та ідеологій у різні часи була успадкована українським народом, українською владою і політиками незалежної української держави від поляків, росіян, угорців, румун, чехів, словаків тощо. Ці ідеї та ідеології, які варто розуміти як систему переконань і поглядів на суспільство та його політичне життя, формують самосвідомість суб'єкта політики, його політичну культуру і політичну поведінку, тісно пов'язані із мовною політикою в Україні. За здійсненням мовної політики та поширенням комунікацій українською мовою стежила Державна інспекція, яка контролювала діяльність навчальних закладів у сфері виконання законодавчих, розпорядчих та нормативних актів, які ухвалювалися у процесі взаємодії політиків із тими громадянами, які їх обирали і делегували до вищого законодавчого органу. У результаті взаємодії «правих» і «лівих» політичних сил на початку 1990-х рр. виникли «Державна програма розвитку культур етнічних меншин в Україні на період до 2000 року», «Державна програма адаптації та інтеграції в українське суспільство кримських татар, осіб інших національностей, відродження і розвитку їх культури та освіти» та ін. Утім, укази Президента, постанови Кабінету Міністрів, закони Верховної Ради, що забезпечували функціонування мов етнічних меншин, розвиток та поширення комунікацій українською мовою, було перекреслено інавгураційною промовою експрезидента Л. Кучми, який повідомив: «Українська державність не може бути для нас самоціллю... Близьчим часом я маю намір запропонувати зміни до чинного законодавства з метою надання російській мові офіційного статусу при збереженні за українською мовою державного статусу» [18, с. 19].

Отже, Л. Кучма прагнув, щоб його мовну платформу сприймали ширше – у бік надання російській мові більших прав. За його словами, він «не підтримує «насильницького» впровадження української мови», яка має бути державною, водночас «російська мова не має почуватися як іноземна». Про це експрезидент Л. Кучма заявив у своїй передвиборчій програмі 1999 р. [19]. Основою виникнення такої ідеї є кремлівські політики та російська влада, які через проросійськи налаштованих українських політиків здійснювали свою деструктивну мовну політику. Така ідея тодішнього президента Л. Кучми насторожила тих науковців і політиків, які симпатизували національно-демократичній ідеології. Частина українців у заявах і намаганнях тодішнього президента України побачила зраду національних інтересів та бажання повернути розвиток країни із Заходу на Схід, тому й заблокувала розвиток його ідеї. З приходом до влади Л. Кучми в українському політикумі та суспільстві змінилися погляди, з'явилися нові ідеї і цінності, які не мали нічого спільного з українізацією, курс на яку було взято на початку 1990-х рр., та національними інтересами.

Курс нової влади у сфері мовної політики на майбутнє визначив Закон «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», який було

ухвалено у 1999 р. комуністами та іншими проросійськи налаштованими політиками. Водночас ідею поширення російської мови в усіх сферах суспільно-політичного життя та на усій території України загальмував Конституційний Суд України, який зобов'язав політиків і держслужбовців вивчати українську мову та послуговуватися нею під час здійснення службових повноважень. Незважаючи на це, боротьба між лівими і правими ідеологіями та ідеями суб'єктів мовної політиків лише наростала. Протистояння та мовно-політичні конфлікти між носіями різних ідеологій, які визначають уявлення людини про дійсність, яка виражає її ставлення до світу [20, с. 252], а також між проукраїнськи і проросійськи налаштованими політиками, розкололи українське суспільство за мовно-політичною ознакою.

З іншого боку, мовне питання усе більше політизувалося та використовувалося лівими політичними силами під час кожних виборів. Тобто ідея Л. Кучми, на думку багатьох вітчизняних науковців, спустила на гальма усі ті комунікативні завоювання, які було досягнуто між полярними політичними силами на першому етапі (1991–1996 рр.) українського державотворення. І внаслідок процес залучення правих політичних сил і громадян до участі у формуванні та реалізації мовної політики, спрямованої на задоволення потреб та інтересів українського суспільства, новим гарантом Конституції України було загальмовано. Це у середовищі українського політикуму викликало бурхливі дискусії, які точилися навколо розвитку російської та української мов, а також мовної політики загалом. Це негативно відбилося на ухваленні Конституції України, зокрема ст. 10, яка, поряд зі статусом української мови як єдиної державної, гарантувала вільний розвиток, використання і захист російської, яка насправді, його не потребує. Таким чином, у положення ст. 10 Конституції України було свідомо перенесено ті суперечності і ту подвійну політику, яка радянською владою була закладена у Закон «Про мови в Українській РСР». Це свідчило про те, що боротьба між національно-демократичною (правою) і комуністичною (лівою) ідеологіями триватиме. Це відбувалося тому, на думку О. Тараненко, що мовна політика наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. орієнтувалася на російську мову і культуру [21].

Так, боротьба ідей та ідеологій формувала та наближала політичну кризу, яка роз'єднала українську спільноту за мовно-політичною та регіональною ознаками. Ці чинники відіграли важливу роль під час президентських виборів у 2004 р., які спровокували протистояння та призвели до Помаранчевої революції. Після революції у національно-демократичних політичних сил з'явилася ідея об'єднатися. Утім, еліта, яка прийшла до влади після революції, не змогла діяти злагоджено і втратила шанс використати цю можливість. Водночас протистояння між половинами українського політикуму, які тяжіли до різних полюсів та ідеологій, продовжували наростати. Свідченням цього були законопроекти від проросійськи налаштованих політиків про вільне використання російської мови в Україні та надання їй статусу регіональної, офіційної або другої державної. З іншого боку, ідейне протистояння між проукраїнськими і проросійськими політичними силами активізувала програма «Російська мова», яка була розроблена у Росії та успішно втілювалася у південних і східних областях країни. У такому разі не можна не погодитись з О. Білоусом та іншими авторами праці «Національна ідея і стратегія національної безпеки України», які стверджують, що реальної незалежності український народ ще не досяг, а «національно-визвольна боротьба українського народу триває» [22, с. 11–12].

Утім, якщо після Помаранчевої революції ідейна боротьба тривала у вигляді інформаційної війни та мовної політики, то у 2006 р. вона перетворилася на «парад

мовних суверенітетів», які влаштували місцеві політики за підтримки обласної та регіональної влади. Така мовна війна ідей та ідеологій продовжувалася до президентських виборів, на яких здобув перемогу представник центристської ідеології В. Янукович. Він не приховував свої ідеї та інтереси щодо наміру запровадити в Україні двомовність на державному рівні. Його ідеологія відображала проросійські ідеали, світогляд та умонастрої тих суб'єктів політики, які мешкали на сході і півдні країни, інтереси лідерів і членів політичних партій та проросійськи налаштованих громадських рухів. Ідеологічна криза в українському суспільстві була створена штучно проросійськи налаштованими політиками, які майже від самого початку проголошення незалежності стали виборювати статус-кво для російської мови, маніпулюючи самосвідомістю мешканців півдня і сходу країни. З цією метою їм нав'язувалася думка про те, що в Україні права російськомовних утискаються, а їх рідна російська мова забороняється. Спираючись на зазначене, модифікатори поведінки здійснювали свій політичний вплив на зміст, сутність, якість створення та ухвалення вищезазначених законодавчих актів. Щоб послабити функції останньої, розмити її сутність і призначення, модифікатори поведінки намагалися перетворити проросійськи налаштованих політиків на бездумних автоматів виконання їх політичної волі, послабити у них бажання самовиражатися та сформувати конформну поведінку [1, с. 176–177].

У модифікаторів деструктивної політичної поведінки була така ідея: відновити союз із Росією, визнати росіян поряд з українцями державотворчою нацією та надати російській мові статус другої державної тощо. Через російських модифікаторів політичної поведінки в Україні наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. було розроблено та ухвалено Закон «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», який, по суті, прирівняв російську мову до тих мов, які перебувають на межі зникнення. Така комунікативна діяльність модифікаторів поведінки викликала в українському суспільстві бурхливе обговорення змісту та процедури ухвалення цього закону, адже введення офіційної двомовності на загальнодержавному рівні, на думку багатьох науковців, не лише стало б перешкодою на шляху до поширення комунікацій українською мовою після кількасотрічного домінування російської мови, а й узаконило б фактичну комунікативну нерівноправність цих мов, що у майбутньому зміцнило б тенденції до незворотності мовної політики держави із можливими її модифікаціями кон'юнктурного характеру незалежно від того, хто приходить до влади [21, с. 6].

У цій дискусії політики і науковці, які обстоювали національну ідею, виступали за те, щоб державною мовою в Україні була лише українська мова, а ті, що симпатизували комуністичній і соціал-демократичній ідеям, відстоювали двомовність, тобто російську мову як офіційну/державну, а насправді – російську одномовність. Останні підготували інформаційно-комунікаційний ґрунт для ухвалення Закону «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин». Перша і друга ратифікації Хартії, що відбулися за відсутності обговорення їх положень з опозицією та із порушенням процедури ухвалення, розкрили сутність ідеї проросійськи налаштованих модернізаторів. Така комунікативна ірраціональність відповідним чином проявилася під час перекладу Хартії та прозорості її ухвалення, що негативно оцінили представники національно-демократичних політичних сил та українська інтелігенція. Вони вважали, що цей закон може дестабілізувати мовну ситуацію в Україні по лінії відносин української та російської мов, призвести до розширення меж домінування російської мови як в окремих регіонах України, так і в

різних сферах діяльності. Цю суперечність намагався розв'язати Конституційний Суд України, який своїм рішенням зазначений закон визнав неконституційним через порушення процедури його ухвалення [23].

Модифікована поведінка проросійськи налаштованих політиків зводилася до маніпулювань свідомістю індивідів, історичними фактами, подіями та мовною політикою. Тобто, маніпулятивна функція мовної політики як ідея дає змогу здійснювати приховане управління свідомістю та поведінкою людей під час виборчих кампаній, тобто вивчення громадської думки у бажаному для суб'єктів політики напрямі [24, с. 125]. Унаслідок маніпулятивної поведінки політиків в Україні до влади приходять ті, які не зацікавлені захищати національні інтереси та поширювати комунікації українською мовою на усій території держави, а особливо на її півдні та сході. Через модифікацію поведінки проросійськи налаштованих політиків у середовищі національно-демократичних політичних сил виникли численні дискусії щодо відкриття і закриття з невідомих причин політичних установ, які відповідали за впровадження української мови у сфери суспільно-політичного життя держави.

Висновок

Отже, ідея і комунікативна дія є взаємозалежними категоріями, позаяк тісно пов'язані між собою. У статті доведено, що ідеї і комунікативні дії «лівих» і «правих» суб'єктів політичного процесу, які є складовою частиною моделі мовної політики, як на початку 1990-х рр., так і нині є різними. Це негативно позначалося на комунікативній діяльності тих інститутів, які мали ефективно здійснювати мовну політику, відповідати за її розвиток та контролювати впровадження української мови в усі сфери суспільно-політичного життя та поширення її на усій території України. Утім, окремі з цих установ могли забезпечити виконання покладених на них обов'язків лише у межах їх компетенції. Водночас питання координації та контролю за проведенням мовної політики в усіх сферах, зокрема в освітній, були деяким із них невідповідні. Такі інституції мали розглядати, затверджувати та подавати на розгляд Президентові України доповіді про мовну ситуацію у державі та першочергові заходи щодо реалізації державної мовної політики. Але замість цього одні з них розформовувалися, а інші тимчасово створювалися, що свідчило про згортання україномовної моделі мовної політики та поширення комунікацій російською мовою, принаймні на півдні і сході України. Модифікатори вербальної мовної політики створювали і ліквідовували комісії, комітети, відділи, ради, але при цьому жодна посадова особа не відзвітувала про роботу очолюваної нею структури. Такі комунікативні дії вони пояснювали виконанням перед їх виборцями обіцянок, які стосувалися надання в Україні російській мові статусу офіційної/державної.

За таких умов йдеться про існування двох моделей мовної політики: одна з них базувалася на україномовній основі, інша – на російськомовній. Втілення цих моделей у життя супроводжувалося нерозумінням між «лівими» і «правими» суб'єктами мовної політики, їх протистоянням та мовно-політичними конфліктами. У зв'язку з такою мовною політикою на усіх етапах її здійснення україномовна її модель зазнала поразки, якщо зважати на анексію АР Крим та війну на сході України, які мають пряме відношення до бездіяльності влади та інших суб'єктів політики у сфері мовної політики. Унаслідок такої мовної політики українське суспільство розколоте на тих, хто підтримує «ліву» ідеологію та орієнтується на союз із Росією, і тих, хто симпатизує національно-демократичним політичним силам та є прихильником західноєвропейських цінностей. Проросійську модель мовної політики

проводили в Україні «ліві» політичні сили, зокрема комуністи, які підтримували поширення комунікацій російською мовою, надання їй статусу державної поряд з українською, виступали за максимальне наближення української літературної мови до російської шляхом її очищення від мовних елементів західноукраїнської діаспори. Їх комунікативну діяльність можна пояснити характером електоральної бази та ідеологією, яка ідеалізує радянське минуле та приєднання до союзу з Росією. На території Західної України комунікативна модель мовної політики має свої особливості, позаяк вона пов'язана не лише з проросійськи налаштованими політиками, а й з проугорськими та прорумунськими, які вимагають від української влади поширювати комунікації русинською, угорською і румунською мовами. Усі ці негаразди часто пов'язуються із низькою національною самосвідомістю та непатріотичністю окремих політиків, що призвело до двох революцій, анексії української території та російської війни на сході України.

Список використаних джерел:

1. Сучасна політична лексика: енциклопедичний словник-довідник / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за наук. ред. Хоми Н.М. – Львів: «Новий Світ-2000», 2015. – 396 с.
2. Конституція України. – К.: «Просвіта», 1996. – 80 с.
3. Чередник Ю. Модернізація державної мовної політики в Україні: теоретико-методологічний аспект : автореф. дис. ... канд. наук з державного управління: 25.00.01 / Ю. Чередник ; Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. – Дніпропетровськ, 2011. – 23 с.
4. Гарбадин А. Теорія комунікативної дії Ю. Габермаса: теоретична спорідненість з ідеями демократії / А. Гарбадин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://postua.info/garbadyn.htm>.
5. Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ І–ІV рівнів акредитації / За наук. ред. політ. н. Н. Хоми [В. Денисенко, О. Сорба, Л. Угрин та ін.]. – Львів: «Новий Світ-2000», 2014. – 779 с.
6. Морарь М. Політична комунікація в іміджмейкерстві партійного лідера // Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць / Гол. ред. В. Вашкевич. – К: ПП «Видавництво «Гілея», 2014. – Вип. 81 (2). – С. 329–332.
7. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Головатого та О. Антонюка. – К.: МАУП, 2005. – 792 с.
8. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К.: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – 398 с.
9. Науково-освітній потенціал нації: погляд у ХХІ ст.: У 3 кн. / Авт. кол.: В. Литвин (кер.), В. Андрущенко, С. Довгий та ін. – К.: Навч. книга, 2003. – Кн. 2: Освіта і наука. – 636 с.
10. Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) / [І. Вдовичин, Л. Угрин, Г. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н. Хоми. – Львів: «Новий Світ – 2000», 2015. – 492 с.
11. Мараховська Н. Лінгвістичний вимір політичної комунікації / Н. Мараховська // Лінгвістичні студії: Збірник наукових праць. – Червень 2012. – Вип. 23. – С. 170–173.
12. Хабермас (Габермас) Ю. Комунікативна дія і дискурс – дві форми повсякденної комунікації / Ю. Хабермас (Габермас) // Першоджерела комунікативної філософії. – К.: Либідь, 1996 – С. 84–91.
13. Національна культура в сучасній Україні / Голова ред. колегії І. Курас). – К.: Асоціація «Україна», 1995. – 336 с.

14. Юр'єва О. Лінгвістичний вимір політичного маніпулювання : автореф. дис. ... канд. політ. Наук : 23.00.02 / О. Юр'єва. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2007. – 20 с.
15. Савойська С. Мовна політика у сучасній Україні: деструктивні і конструктивні виміри: [монографія] / С. Савойська. – К.: ВЦ «Просвіта», 2015. – 688 с.
16. Савойська С. Українська мова як державна: освіта, політика: Монографія / С. Савойська, В. Панібудьласка, А. Тугай; За ред. С. Савойської. – К.: Вища шк., 2009. – 319 с.
17. Обушний М., Коваленко А., Ткач О. Політологія: Довідник / За ред. М. Обушного. – К.: Либідь, 2009. – 501 с.
18. Тараненко О. Українська мова і сучасна мовна ситуація в Україні / О. Тараненко // Мовознавство. – 2001. – № 4. – С. 19–23.
19. Кучма Л. Про найголовніше / Л. Кучма. – К.: АРТ–Ерія, 1999. – 351 с.
20. Новий словник іншомовних слів: близько 40 000 сл. і словосполучень / Л. Шевченко, О. Ніка, О. Хом'як, А. Дем'янюк ; За ред. Л. Шевченко. – К.: АРІЙ, 2008. – 672 с.
21. Тараненко О. Українська мова і сучасна мовна ситуація в Україні // Мовознавство. – 2001. – № 4. – С. 19–23.
22. Білоус О., Лисицин Е, Молостовцева В. Національна ідея і стратегія національної безпеки України // Віче. – 2001. – № 9. – С. 3–23.
23. Рішення Конституційного Суду України у справі Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р.»// Голос України. – 1999. – 30 грудня.
24. Бебик В. Історія, головні напрямки та методологія довартоження політичної сфери суспільства: реферативний огляд / В. Бебик // Політологічні читання. – 1993. – № 2. – С. 112–129.

Салата Г.В.,
кандидат історичних наук,
директор коледжу
Київського університету культури

ІСТОРІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ У ПРОБЛЕМНОМУ ПОЛІ БІОГРАФІЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ БІОКУЛЬТУРНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ: ПРОФЕСОР Л.Д. ПРОСКУРЯКОВ (1856–1926 РР.)

Анотація

У публікації зроблена спроба проаналізувати методику і методологію дослідження з біографії видатного інженера-механіка та мостобудівника Л.Д. Проскурякова у проблемному полі біографічної реконструкції біокультурної антропології історії науки і техніки. Реконструкція особистого життя, доля окремого людського індивідууму, зокрема Л.Д. Проскурякова, вивчення формування і розвитку його внутрішнього світу, усіх «слідів» його діяльності, що збереглися, – все це розглядається як головна мета дослідження і адекватний засіб пізнання історичного соціуму. У першому параграфі висвітлюються дискусійні проблеми біографії як науки, у другому окреслено питання проблеми біографії як методу наукового пізнання. З'ясовано, що історія науки і техніки рівною мірою стосується людства і світу природи. Запропоновано твердження, що історіософія техніки передбачає